

uden for Flensborg, og vandelærere tog derfor først fat med danskundervisningen i private hjem og mindre forsamlingshuse langs den nye landegrænse. Siden bredte de sig længere sydpå. Med støtte fra bl.a. den danske stat virkede fra 1920 til 1945 i alt 35 vandelærere i Sydslesvig for dansk kulturs udbredelse og fastholdelse. De underviste både børn og voksne i dansk. Desuden samlede de danske kredse til folkedans, dilettantkomedie, husflid, sang og kafebord, og sørgede for cirkulation af dansk litteratur.

Efter krigen fik vandelærerne en mindre renæssance, de blev danskhedens altnuligmand, der f.eks. støttede det danske politiske arbejde forud for valgene. I 1967 var der dog kun 10 lærere tilbage, i 1996 en enkelt. Denne bog fremstår derfor som en slags nekrolog over dette danske politisk-kulturelle arbejde.

Der er gjort gode og solide studier i et stort kildemateriale i bl.a. person- og

foreningsarkiver. Jeg vil tro, at især sønderjyder vil finde bogen meget vedkommende. Den er vistnok også tænkt for dem, i hvert fald er der mange indforståetheder, især stedangivelser. Historikere og andre vil lede forgæves efter forfatterens betragtninger over vandelærernes indsats ud over den snævre historie. Idéen med hele vandelærerkorpset var et vagtværn mod »fortyskning«, men man savner hårdt et kritisk blik på vandelærernes indsats som det modsatte, »fordanskning«. Det fremgår af bogens forord, at der efter 1920 også var tyske vandelærere i Nordslesvig, der underviste det tyske mindretal der, men dette interessante perspektiv forlades straks igen.

I sin helhed burde forfatterne nok have præsenteret emnet i sådanne større sammenhænge, og f.eks. også have beskrevet fænomenet i andre regioner, hvor nationalitetsproblemer og grænsestridigheder har udspillet sig.

Kenn Tarbensen

NORDEN

Jan & Jonas Carlquist (utg.): *Nådig Fru Kristinas andaktsbok – möte med en bannlyst kvinnas fromhedsliv*. (Örebro, 1997). 224 s.

Den danske dronning Christine sad i 1501-02 fangen på Stockholm slot. På samme slot sad Sten Sture den Yngres enke fru Kristina belejret af Christian 2. i 1520, inden hun førtes i fangenskab til Danmark. Begge kvinders liv var dramatisk, og begge har efterladt sig et værdifuldt kildemateriale til belysning af ikke blot deres sjæleliv, men hele åndslivet i katolicismens sidste tid i Norden. For den svenske adelsdame er

det hendes bønnebog, som bl.a. blev til under hendes ophold på Kalundborg slot 1520-24.

Denne bønnebog har brødrene Jan og Jonas Carlquist – sidstnævnte er specialist i svenske middelalderlige håndskrifter – nu oversat til moderne svensk og udgivet med indledende kommentarer. Der er tale om et prisværdigt formidlingsinitiativ, hvor målgruppen er den historisk og kirkeligt interesserede. Det er dristigt, og helt ude af trit med tiden er bogen uden en eneste illustration, begrundet i et ønske at holde prisen så lav som muligt. Sproget er let og levende, men indholdsmæssigt er

der en tendens til at anskue fru Kristinas liv i floskler. Hun er den stakkels kvinde, der i en intrigant tid må lide med sine børn i nærværet af Kristian Tyrans ugerninger. Hendes politiske spil om ægteskab med kaperkaptajnen Søren Norby, hvor hun ikke kun var passiv, ignorerer udgiverne, idet de blindt følger fru Kristinas udlægning af sagen.

Bønnebogen har ikke tidligere været udgivet i sin helhed, og dens udgivelse er værkets egentlige attraktion. For forskningens skyld må man håbe, at bogen er et forarbejde til en egentlig kommenteret udgave med originalteksten i centrum. En oversættelse er og bliver en fortolkning, som naturligtvis kan være på sin plads af formidlingsmæssige grunde.

Introduktionen til tidens religiøse liv er præget af, at birgittinerne i Vadstena er den primære referenceramme, da de få bevarede svenske bønnebøger stammer fra dette miljø. Det kunne udgiverne have rådet bod på ved at have inddraget Karl Martin Nielsens store værk om de danske bønnebøger, men det findes beklageligvis ikke i litteraturlisten. Kan der således være en mangel i dybden, ligger styrken i bredden. Læseren gives et kort rids af tidens Mariadyrkelse, helgenskaren, brugen af aflad og tidens syndsopfattelse, konsekvent sammenholdt med den omtale, der er af sådanne forhold i selve bønnebogen. Det understreger udgivelsen som en introduktion til fru Kristinas ret sammensatte bønnebog, og som sådan opfylder den sit mål.

Lars Bisgaard

Nils Ivar Agøy: *Militæretaten og »den indre fjende« fra 1905 til 1940. Hemmelige sikkerhedsstyrker i Norge sett i et skandinavisk perspektiv.* (Universitetsforlaget, Oslo, 1997). 489 s., 423 kr.

Bogen rummer en detaljeret gennemgang af den norske hærs ageren og navnlig forberedelser til mulig ageren i samfundskonflikter. Fremvæksten af den delvis radikale norske arbejderbevægelse fremkaldte en revolutionsangst, der kulminerede i årene omkring afslutningen af Første Verdenskrig, og et af undersøgelsens hovedresultater er, at den var stærkere og bibeholdtes længere i hæren end blandt politikerne, der kun delvis var orienteret om de militære dispositioner.

Hovedpunkterne var støtte til opbygningen af lokale militser, Samfundsvernet, og en udsortering af de værnepligtige, der i en revolutionær situation kunne regnes som pålidelige. Det sidste er særlig interessant for danske læsere, fordi forfatteren har foretaget en skandinavisk sammenligning og i mangel på tilsvarende dansk forskning er gået ind i de danske militære arkiver og har vist, at også den danske hær i tidsrummet 1919-32 førte fortegnelser over, hvilke værnepligtige der lod sig mobilisere mod en »indre fjende«. Den P-plan, som Hærens Efterretningstjeneste i 1942 præsenterede som en potentiel modstandshær, var en afstøvet og opdateret version af den gamle, revideret i 1940. Det trods alt spinkle materiale rækker næppe til at forklare, at den nye hærchef, Erik With, skrottede P-planen i 1932. Overset er nok, at With så hærens fremtidsmuligheder i et nært samarbejde med Socialdemokratiet, hvilket var vanskeligt foreneligt med planer til at slå en arbejderopstand ned. I øvrigt må det være op til danske historikere at vise, om de skiftende regeringer var så uvidende om hærens planlægning, som Agøy forudsætter. Det er fortjenstfuldt, at han har rejst et spørgsmål, som er overset i Danmark.

Alt i alt konkluderes, at forsvarets beskæftigelse med den »indre fjende« var stærkest i Norge, svagest i Danmark, og